

Ralf Dahrendorf

AFTER 1989

Morals, Revolution and Civil Society

Macmillan Press Ltd., London, 1997, 197 str.

O njemačkom socijalnom teoretičaru Ralfu Dahrendorfu ne bi trebalo posebno govoriti jer je šira intelektualna javnost više-manje upoznata s njegovim glavnim djelima i idejama. Pa ipak, nije zgorega naglasiti da je riječ o jednom od najreferentnijih imena suvremene sociologije. Poznat je ne samo kao autor značajnih socioloških djela nego i kao ažurni, liberalno usmjereni analitičar neposrednih ili tek otvorenih procesa, događaja i gibanja u društvenom životu. Knjigom *Homo Sociologicus* (1957) naznačio je svoju temeljnu teorijsko-metodološku orijentaciju, a opsežnim djelom *Klase i klasni sukobi u industrijskom društvu* (također 1957) razvio je inovativno tumačenje društvene stratifikacije i pokazao ograničenja marksističkog poimanja klasa. Pored niza drugih radova (*Ogledi o društvenoj teoriji*, *Nova sloboda*, *Novi svjetski poredak*, *Zakon i poredak*, *Moderni društveni sukobi*) najširi je odjek doživjela njegova knjiga *Razmatranja o revoluciji u Europi* (1990) koja spada među prve ozbiljnije analize sloma socijalističkih sustava. Gledane iz današnje perspektive, kada se već mogu preciznije ocjenjivati protuslovlja tranzicijskog procesa u bivšim socijalističkim zemljama, Dahrendorfove dijagnoze nisu izgubile ništa od svoje prodornosti i aktualnosti. Dobar dio svoje znanstvene i profesorske karijere Dahrendorf je proveo u Velikoj Britaniji gdje je, od 1974. do 1984. godine, obnašao dužnost direktora prestižne London School of Economics, što dovoljno svjedoči o njegovu međunarodnom renomeu. O karakteru njegova javnog angažmana ponešto govori i činjenica da je bio član prve vlade Willyja Brandta.

Knjiga *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society* (Poslije 1989. Moral,

revolucija i civilno društvo) sadrži Dahrendorfove tekstove koji su pisani tijekom devedesetih godina, a to znači nakon **Razmatranja o revoluciji u Europi**. Ono što se dogodilo 1989. bio je početak kraja »realno postojećeg socijalizma« i ta je činjenica toliko značajna da je autor uzima kao određujući kontekst svojih teorijskih razmišljanja. U tom kontekstu on dotiče brojne teme koje su proteklih godina bile u žarištu intelektualnog interesa. Dominiraju, međutim, tri tematska kruga: **društvene znanosti i moderno društvo**, **društvene promjene i problem revolucije**, **europsko jedinstvo i pitanje razlika**. To je, dakako, samo metodička tematizacija jer u Dahrendorfovom načinu mišljenja nema rigorozne granice između »čistog«, distanciranog teorijskog diskursa i neposrednog, nedistanciranog tumačenja tekućih društvenih zbivanja.

To dolazi do izražaja već u prvom tematskom krugu, u problematizaciji društvenih znanosti, kojima Dahrendorf pridaje iznimno značajnu ulogu. Razmatra ih u tekstovima: *Tko stvara povijest*, *Kamo idu društvene znanosti*, *Javna odgovornost intelektualaca: protiv novog straha od Prosvjetiteljstva*. Često se poziva na Davida Huma koji je, pišući *Istraživanja o ljudskom razumu*, ustvrdio da bi se znanost o društvu trebala izjednačiti s prirodnom znanosti. Njegovo je djelo pokušaj da se u »razumijevanje moralnih problema uvede eksperimentalna metoda«. U Engleskoj se, međutim, stvari nisu odvijale prema Humeovu postulat, nego prema kriterijima Adama Smitha koji je političku ekonomiju smatrao »granom znanosti o državništvu i zakonodavstvu«. Ta je tradicija sklonija **istraživanju** nego **znanosti**. Njemačka je tradicija nešto »benevolentnija«, a to se može otčitati i iz pojmova *Wissenschaft* i *Sozialwissenschaft*. Pa ipak, usprkos svim zaprekama, društvena se znanost razvija i može se reći: *Eppur si muove*. O tome svjedoče »divovi« 19. stoljeća, kao što su Freiherr von Stein, Alexis de Tocqueville i James Frazer, te »heroji«

moderne društvene znanosti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Emile Durkheim, Vilfredo Pareto i Max Weber.

Da bi što jasnije naznačio svoja stajališta Dahrendorf otvara polemički dijalog s Thomasom Kuhnom koji je, nakon temeljitog petnaestogodišnjeg promišljanja, objavio svoju **Strukturu znanstvenih revolucija** (1962). Njegova se koncepcija svodi na tezu o postojanju **znanstvenih zajednica** i njihovih **paradigmi**. Zahvaljujući toj koncepciji Kuhn je postao jednim od najcjenjenijih epistemoloških autora našega vremena. No, bez obzira na svoj učinak, ona je podložna najrazličitijim banalizacijama. Svaki se doktorand danas može pohvaliti da je smislio novu paradigmu, a najrazličitije se grupe mogu opravdavati »utemeljenjem nove znanstvene zajednice«. Tu činjenicu Dahrendorf naziva »sindikalističkom teorijom, ne zbog toga da bi blatilo sindikate, već da bi pokazao kako je takvim shvaćanjima više stalo do organizacije interesa nego do znanstveno-istraživačkih ciljeva«. Na području društvenih znanosti osobito su nepovoljne dvije konzekvencije vulgarizirane Kuhnove koncepcije. Prva se sastoji u tome da društvena znanost gubi svoj bitno **javni** karakter. Sve znanosti imaju javnu intenciju, ali društvene su znanosti specifične upravo po tome što im je **nužna** široka i otvorena rasprava. Znanstvene zajednice, međutim, pate od autarhijskih tendencija. U njima se prakticira gotovo srednjovjekovni, gildama slični protekcionizam. Profesionalne organizacije nadziru pristup akademskim poslovima, a profesionalne publikacije »čuvaju paradigmu«. Tko nije u gildi taj je isključen. Njezini članovi pišu jedni za druge više nego za širu javnost. Paradigma se pretvara u žargon kojim se dokazuje pripadnost. To je možda, s obzirom na enormno širenje znanstvene zajednice, jedini način zaštite od anomalije, ali time se u stvari razara jedna od temeljnih vrijednosti društvenih znanosti: **otvorenost, pristupačnost, javna usmjerenost**. Druga kon-

zekvencija »vulgariziranog Kuhna« još je nepovoljnija. Znanstvene su zajednice, prema Kuhnu, nužan uvjet otkrića i napretka znanja. One su tvorci i ocjenjivači znanja. No zbog svoje, gildama slične naravi one mogu blokirati nove prodore. Ekonomisti vide samo ono što im dopuštaju njihove paradigme, sociolozi odbacuju eksplanacije jer nisu sociološke itd. Pripadnici pojedinih disciplina uglavnom se trude da budu »dobri članovi svojih zajednice«, a to koči napredak znanosti. Ukratko, jezik paradigmi i znanstvenih zajednica opasan je za većinu društvenih znanosti.

Postavlja se pitanje kako im otvoriti nove vidike. Dahrendorf drži da za to postoje dva načina. Prvi je način **interdisciplinarno** istraživanje. Ono počiva na ispravnom načelu koje glasi da znanje ne smiju sputavati umjetne granice među disciplinama. No interdisciplinarno istraživanje sadrži i veliki rizik. Nastojeći ukinuti granice ono ih zapravo pojačava. Pripadnici pojedinih disciplina pregovaraju oko aranžmana koji su slični ugovorima među suverenim državama. Ekonomisti zagovaraju ekonomske poglede, sociolozi sociološke itd. Na koncu je »uglavljena neka paradigma, ali znanje nije uznapredovalo«. Iako je interdisciplinarni rad vrlo popularan u akademsko-znanstvenim krugovima, on ipak ne rješava ozbiljne probleme o kojima je riječ. Drugi način prevladavanja ograničenosti znanstvenih zajednica jest **premošćivanje jazova i nadilaženje granica** uz pomoć svojevrstne »sintetičke nadznanosti«. To su dobre namjere, ali je činjenica da noviji pokušaji sveobuhvatne systemske integracije društvenih znanosti nisu uspjeli. Nisu uspjeli ni takvi »sintetičari« kao što su Parsons, Habermas, Luhmann i Giddens. »Kao što Werner Heisenberg i Carl Friedrich von Weizsacker nisu unaprijedili znanost pokušavajući utemeljiti nadznanost, tako i društveni nadznanstvenici ostaju irelevantni«. Dvojbena je, uostalom, jesu li neki od njih uopće sociolozi.

Za razliku od takvih pristupa postoje neka novija nastojanja koja, »bez velikih nacrta«, unapređuju društvenu znanost i na sretan način razrješavaju ograničenja znanstvenih zajednica. Dahrendorf konstatira da je takvo kretanje u novije vrijeme primijetno na tri područja: na području političke ekonomije (zahvaljujući ponajprije Albertu Hirschmanu), na području ekonomske povijesti (Robert Fogel i Douglas North) te na području socijalne antropologije (koja je »napravila odmak od plemena« i potaknula sustavnu i sveobuhvatnu analizu modernih zajednica). Značajno je napomenuti da sva ta nastojanja teže razumijevanju ekonomskih kultura i socio-političkog ponašanja. Imajući na umu te primjere, Dahrendorf zaključuje da je odbacivanje »vlasničkih zahtjeva postojećih znanstvenih zajednica« ključ napretka u društvenim znanostima. Znanost se bavi problemima, a oni ne pripadaju nikome, »ni gildama ekonomista ni gildama političkih znanstvenika«. Iz takvog poimanja znanosti proizlazi da intelektualcima pripada **javna odgovornost**. Tamo gdje oni šute društvo gubi svoju budućnost. Intelektualci se mogu svrstavati na ovu ili onu stranu, ali ako se svi svrstaju na jednu stranu tada nešto nije u redu, tada dolazi u pitanje njihova odgovornost pred iskušenjima i rizicima »aktivnog javnog života«. Prosvjetiteljstvo tom pogledu još uvijek ima snagu putokaza. Dahrendorf mu posvećuje posebnu raspravu i žestoko polemizira s onima koji propagiraju »novi strah od Prosvjetiteljstva«. Možda je, kaže on, »prosvjetiteljski savez između ideja i djelovanja krajem dvadesetog stoljeća izgubio nešto od svoje privlačnosti, ali nije izgubio ništa od svoje moći kao snaga slobode«. Kidanje tog »saveza« uvjetovalo je, primjerice, intelektualnu ograničenost socijalnih znanstvenika, osobito političkih teoretičara, koji su se svrstavali uz neku od **monističkih** teorijsko-političkih koncepcija pa stoga nisu bili u stanju ni predvidjeti ni razumjeti dugoročnu ne-

održivost »realno postojećih socijalizama«. Danas se tome čude i ponovno izriču sudove u kojima prevladava jednostrana logika krajnosti. Ako bi pak trebalo izdvojiti neke intelektualce-znanstvenike koji svoje djelovanje poimaju iz načela javne odgovornosti, onda su to za Dahrendorfa Karl Popper, Josef Konig, Jurgen Habermas, Edward Said i Ernest Gellner. O njima zapravo govori cijeli tekst **Javna odgovornost intelektualaca: protiv novog straha od Prosvjetiteljstva** (izgovoren na Columbia University, New York, 27. siječnja 1994).

U drugom tematskom krugu (društvene promjene i problem revolucije) Dahrendorf se ponajviše bavi smislom »demokratske revolucije« i teorijama o »dobrom društvu«. Toj je tematici posvećeno nekoliko tekstova: *Moraju li revolucije propasti, Otvoreno društvo i njegove opasnosti, Dobro društvo, Moral, institucije i civilno društvo, Demokratska revolucija ili upotreba znanosti o politici*. Društvene su promjene jedna od trajnih preokupacija Dahrendorfove sociologije. Demokratske revolucije u istočnoeuropskim zemljama samo su pojačale njegov interes za tu tematiku. Ocjenjujući izgleda tih revolucija on zapaža da je posvuda došlo do pogoršanja ekonomskih uvjeta i da se o starom režimu počinje govoriti kao o »starim dobrim vremenima«. Umjesto pobjede civilnog društva na površinu su izbile primordijalne plemenske pripadnosti koje govore isključivim jezikom homogenosti. Poopćenje građanskih prava, koja impliciraju razlike i heterogenost, doživjelo je poraz, a u »zraku se osjeća i miris nasilja«. No to nije cijela istina. Ljudi su slobodni u izricanju svojih mišljenja, a naziru se i naznake novih ekonomskih prednosti. Oblikuju se razni elementi civilnog društva: novine i fondacije, svjetovne i religijske organizacije, mala poduzeća, političke stranke i lokalna uprava itd. Avet starog režima (kao i nakon Francuske revolucije) može se javljati još godinama i desetljećima, ali revolucija se ipak dogodila i ne-

povratno dokinula režim **nomenklature**. Iščekivati u tim okolnostima **fundamentalnu demokraciju**, to je greška koja bi se skupo mogla platiti. Ono što je moguće i realno jest uspostavljanje konstitucionalnog koncepta demokracije, koji ne stvara »potpuno novi svijet« već teži razvoju institucija otvorenog društva. One reguliraju sukobe i omogućuju promjene bez nasilja. Revolucije 1989, kao i prijašnje revolucije, otvorile su rizične putove slobode i stvorile uvjete koji otežavaju uspješne političke reforme, djelotvorne ekonomske reforme i učvršćivanje civilnog društva. Revolucije nisu sretni događaji, ali kad su se već dogodile onda valja raditi na **konstituciji slobode**. Ako se sloboda konstituirala tada će biti potpuno suvišno pitati jesu li revolucije propale.

Ulazeći u podrobniju analizu demokratskih revolucija devedesetih godina Dahrendorf iznosi cio niz teorijskih sudova, koji mogu poslužiti kao pouke o njihovoj političkoj strukturi. Monopolističke klase, kaže on, mogu ukinuti opoziciju, ali time se manifestni sukobi samo pretvaraju u latentne. Što monopolističke klase više ustrajavaju na rigidnosti svoje vlasti to zahtjevi opozicije postaju snažniji. Latentni se sukobi pretvaraju u manifestne čim se steknu određeni politički uvjeti za njihovu organizaciju. Monopolistička je struktura karakteristična po tome što »iskra nade« u promjenu može izazvati »plamen revolucije«. U takvoj situaciji nije moguća podudarnost između **glasnosti** i **perestrojke**: sloboda govora i udruživanja znači revoluciju, a restrukturiranje se može izvesti samo uz visok stupanj kontrole. Revolucionarna promjena dovodi do smjene vladajućih grupa, ali i do uklanjanja aparata vlasti. Revolucionarni proces uključuje raspad centra, što pothranjuje tendencije prema **anarhiji** i **anomiji**. Anarhija i anomija potiču zahtjeve za ponovnom uspostavom snažne vlasti, a mnoge grupe (stare ili nove) ističu i monopolističke zahtjeve. Nema pravocrtnog i laganog puta iz monopolističke

strukture moći u pluralizam i demokraciju. Prijelaz iz monopolističke vladavine u demokraciju mnogo je teži od prijelaza iz totalitarizma u demokraciju. Totalitarni vladatelji mogu koristiti i izopačavati postojeće aparate vlasti, a demokratski vladatelji moraju krenuti od početka, od stanja potpune demoralizacije. Nema jedinstvenog procesa oblikovanja i funkcioniranja demokracije, što uostalom pokazuju i primjeri »starih demokracija«. Na to utječu specifični kulturni faktori a ne samo takozvani strukturalni razlozi. Demokracija, kao i tržišna ekonomija, imaju različite oblike. Ni jedna ih zemlja ne prakticira na isti način. Čak i najbližnji ustavni aranžamani mogu biti okvir za vrlo različite ustavne realnosti. Italija i Velika Britanija parlamentarne su demokracije, ali njihove su političke kulture krajnje različite. Podjednaka se ocjena može izreći o predsjedničkim demokracijama u Francuskoj i SAD. Na isti način valja suditi i o »novim demokracijama« u Europi. One traže svoje obrasce i mnogi se od tih obrazaca mogu podudariti s predviđanjem neuspjeha koji se izvodi iz teorije o revolucionarnoj promjeni. Ali uvijek valja imati na umu da su velike promjene kao takve više iznimka nego pravilo.

Uz probleme društvene promjene i revolucije idu i Dahrendorfova razmatranja o »dobrom društvu«. To je, dakako, stara tema političke filozofije i socijalne teorije. No na to se Dahrendorf osvrće tek usputno, jer on svoja stajališta gradi na dijalogu s tematski relevantnim suvremenim autorima: Walterom Lippmanom (*The Good Society*, 1938), Robertom Bellahom (također *The Good Society*, 1991), Yeagerom Hudsonom (*Philosophical Essays on the Ideas of a Good Society*), Isaiahom Berlinom (»negativni« i »pozitivni« pojam slobode), Jurgenom Habermasom, Karlom Popperom (svojim povlaštenim uzorom) i Vaclavom Havelom (koji mu je najkompetentniji za razumijevanje smisla promjena na Istoku). Kao uvjereni liberal Dahrendorf se suprotstavlja svakoj ideji »dobrog

društva« koja se nameće odozgo, od »brižnog vladara« ili od države koja propisuje sreću i moral svojih podanika ili građana. Svoje temeljno stajalište određuje kao **individualističko**. Sumnjičav je prema »velikom društvu« (koje komunitarni teoretičari smatraju rasapom zajednice i društvenih veza), ali prihvaća stvarnost modernog svijeta, to jest nadilaženje malih, samodostatnih zajednica. Zagovara, međutim, lokalnu autonomiju kao neophodan element djelatnog civilnog društva i pridaje mu jednaku važnost kao autonomiji sveučilišta, slobodi tiska itd. Ako se ne vodi računa o stvarnim društvenim prilikama i stvarnim elementima društvene organizacije tada ideja »dobrog društva« nužno poprima oblik utopije. Biti realan znači polaziti od činjenice da smo nesavršeni i da živimo u nesigurnom svijetu, da je naša težnja za unapređivanjem životnih prilika ispunjena teškoćama i greškama, sukobima i obratima. Ono što je stvarno moguće, bez utopističkog zamišljanja »dobrog društva«, jest **otvoreno društvo**. »Otvoreno društvo, sa svojim nejedinstvom, svojim protuslovljima, svojim nepogodama i prije svega svojom konstitucionalnom otvorenošću, svojim uvijek nedovršenim karakterom – to je dobro društvo. Dovršena Arkadija nije ništa manje opasna od utopije i dobro planirane države«. Otvoreno društvo nije nipošto neka neodredljiva, fluidna stvarnost. Ono počiva na **sigurnosti i slobodi**, što je naglašavao i sam Popper, tvorac tog koncepta. Povijesno gledano, sigurnost se ostvarivala **mirom i prosperitetom**, ali danas postaje sve jasnije da sigurnost sama po sebi nije dovoljna, da je ona blisko povezana s **kulturom civilnog društva**, koja ne poriče »nužnost i dostojanstvo konstitucije slobode«. Iz eksplikacije i usporedbe značenja triju društvenih konceptata (»veliko društvo«, »dobro društvo«, »otvoreno društvo«) Dahrendorf na posljetku izvodi svoj krajnji zaključak koji, uzdržavajući se od kategoričnosti, sugerira da se stvari kreću »od

Velikog preko Otvorenog do Dobrog društva«. Ideja »dobrog društva« nije, dakle, isključena, ali se ona ozbiljuje samo iz pretpostavki otvorenog društva.

U trećem tematskom krugu Dahrendorf izriče svoje poglede na procese, probleme i dileme ujedinjenja Eurpe. Time se bave četiri teksta: *Berlin kao primjer. Od nultog stupnja do civilnog društva, Demokracija u Njemačkoj. Anglo-njemačka perspektiva, Europa – jedinstvo i različitost, Od Europe prema EUropi. Priča o nadi, iskúšenju i greškama*. S obzirom na svoje izvorno njemačko i intelektual-znanstveno britansko iskustvo, te svoje poimanje znanosti kao javno odgovornog posla, Dahrendorf je jadan od najpozvanijih analitičara europskih kretanja. Što se tiče Njemačke, on daje skicu njezina razvoja od nultog stupnja 1945, kada je imao šesnaest godina, do recentnih koraka u stvaranju jedinstvene Europe. Ono što je u Njemačkoj, prema njegovu mišljenju, najvažnije i za nju sudbonosno jest razvoj civilnog društva. »Slobodu nam, kaže on, ne donosi država, čak ni ekonomija, već samo naše djelovanje, pokatkad protiv vlade a pokatkad s njom, ali uglavnom mimo nje, jednostavno zbog toga što smo građani, građani slobodni u izboru asocijacija«. Za tako oblikovanu Njemačku, kao i za druge europske države, danas je bitno da sudjeluju u izgradnji odnosa koji osiguravaju **prosperitet, solidarnost i slobodu**.

No kad je riječ o ujedinjenoj Europi Dahrendorf je – usprkos svojim euroslovnostima – vrlo strog analitičar, ali ne i euroskeptik. »Nisam euroskeptik nego skeptični Europljanin«. On samo upozorava na stvarno značenje određenih zahvata i aranžmana. Drži, primjerice, da je od 1970. godine (s neuspjehom prvog projekta monetarne unije) preko uspješnih koraka osamdesetih godina, sve do sporazuma u Maastrichtu (1991) učinjeno mnogo značajnih prodora u stvaranju Europske Unije (EUrope), ali da od tada, ako ne i ranije, Europska Unija počinje ozbiljno

lutati. Da ga se ne bi krivo razumjelo, Dahrendorf ističe da Europa »djeluje«, da V. Britanija mora biti njezin dio, ali on ozbiljno sumnja u put kojim bi se trebao odvijati proces europske integracije. Brine ga pitanje održivosti demokracije, jaz između težnji i stvarnosti i »kobni procvat teorije o tome da svaka politika znači jedinstvo«. Najviše ga brine činjenica da monetarna unija nema sluha za stvarne, svakodnevne ljudske probleme (zaposlenost, konkurencija, zapreke u zadovoljavanju potreba).

Kako onda »skeptični Europljanin« Dahrendorf zamišlja oblikovanje jedinstvene Europe? On svoje poglede iznosi u četiri točke. **Prvo**, valja graditi Europu gipkih institucija a ne europsku naddržavu niti vještačku Europu regija. Mnogi se, u istočnoj i srednjoj Europi, s nostalgijom osvrću na doba Habsburgovaca kada je središnja vlast obavljala određene funkcije a istodobno omogućavala raznolikost koju centar nije ni organizirao ni ukidao. To je, kaže Dahrendorf, model za Europu. Tu se javlja i pitanje **federacije**. Federacija može značiti **centralizaciju** (američki primjer) i **decentralizaciju** (nemački primjer). Europa ne može slijediti ni jedan obrazac. Ona je struktura *sui generis* i ne može je se uspoređivati ni s prošlim ni sa sadašnjim političkim entitetima. **Drugo**, struktura Europe svakako bi morala sadržavati okvirna pravila ekonomskog razvoja, odnosno uvjete koji potiču ekonomske aktere. Europi je potrebno unutrašnje tržište, ali ono teži **protekcijonizmu**, a to zapravo znači birokratiziranom i neliberalnom ustrojstvu. Osim toga, nametanje kalendara monetarnog ujedinjenja može izazvati podjele u Europi. Dahrendorf drži da treba prevladati granice između unutrašnjeg i vanjskog tržišta jer ta je otvorenost u skladu s idejom otvorenog društva. **Treće**, Europa mora ostati privržena svojoj latinskoj i zapadnoj vokaciji. Europska Zakonodavna Unija prioritetnija je od Europske Monetarne Unije. Pred Europom je zadaća da

ozbiljuje, kultivira i jamči vladavinu prava i demokracije. Europa svojim građanima mora dati šansu da budu ponosni što joj pripadaju, a ona to može učiniti jedino ako njezine institucije osiguravaju građanska prava »bolje i obuhvatnije nego i jedan drugi politički prostor«. Četvrto, sve je to povezano sa stavom Europe prema ostalom svijetu. S jedne strane, europski bi prostor morao biti organiziran tako da se unutrašnja politika isprepliće s vanjskom u svim važnim pitanjima. To je prostor koji svojim stanovnicima pruža sigurnost a možda i »blagotvornu prisilu« koja ih čuva od iskušenja neslobode. S druge strane, Europa je jedan od stupnjeva na dugom putu u **svjetsko civilno društvo**. Ona sama nipošto nije dovoljna. A to znači da mora biti pokretačkom snagom u uspostavljanju **svjetskih** pravila i institucija. Zatvori li se u svoje granice ona će iznevjeriti svoju vokaciju: liberalni individualizam, europeizam i mondijalizam. Dahrendorfov je europeizam uravnotežena kombinacija realističke strogosti i suzdržanog optimizma.

Rade Kalanj

Roger Boesche

THEORIES OF TIRANNY

From Plato to Arendt

The Pennsylvania State University Press,
Pennsylvania, 1996, 476 str.

O tipovima i oblicima vladavine ispisane su brojne knjige, rasprave i polemike koje disciplinarno pripadaju području političke filozofije i političke sociologije. Cijela povijest tih disciplina prožeta je stalnim interpretativnim vraćanjem Platonovim i Aristotelovim utemeljiteljskim konceptima, uz istodobno nastojanje da ih se nadogradi, preinači ili ispuni drugačijim sadržajem u skladu s mijenom povijesnih okolnosti u kojima se oblikuje »političko polje«. Zanimanje za tu tematiku danas nije ništa manje nego u prošlosti i čak bi